

Srednjovjekovni kaštel i dvorac Mali Tabor u Prišlinu

Medieval castello and castle Mali Tabor in Prišlin

Ivančica Pavišić

Primljeno/Received: 26. 03. 2009.
Prihvaćeno/Accepted: 29. 04. 2009.

Zaštitna arheološko-konzervatorska istraživanja u Prišlinu tijekom 2008. g. provodila su se na obrambenom kompleksu kasnosrednjovjekovnog dvorca Mali Tabor. Iskopavanja su obuhvatila prostor na sjevernom i zapadnom obrambenom zidu, s potrebom da se utvrdi odnos između oba arhitektonska objekta. Svrha istraživanja bila je utvrditi arhitektonsku vezu sjeverozapadne kule dvorca i njezin odnos spram sjevernoga i zapadnoga obrambenog zida.

Osim istraživanja arhitektonskim objektima, radovi su vođeni na prostoru ispred sjevernoga obrambenog zida na unutrašnjem dijelu dvorišnog prostora, između gospodarske zgrade i aneksa zapadnoga krila dvorca. Uz otkrivene dijelove srednjovjekovne arhitekture pronađeni su i brojni pokretni nalazi od keramike, stakla, novac i luksuzni srednjovjekovni pećnjaci.

Ključne riječi: Mali Tabor, renesansni kaštel, barokni dvorac, Prišlin, Hrvatsko zagorje
Key Words: Mali Tabor, Renaissance citadel, baroque castle, Prišlin, Hrvatsko zagorje

Uvod

Srednjovjekovni lokalitet kaštel-dvorac Mali Tabor nalazi se na krajnjim zapadnim ograncima Kostelske gore (334 m n. v.) u općini Hum na Sutli, pripadajuće Krapinsko-zagorske županije. Na raskršću putova Lastine-Brezno, sjeverno od župne crkve Sv. Petra u Prišlinu smjestilo se istoimeno naselje ponad široke doline rijeke Sutle. Položaj crkve Sv. Petra podignut je na najvišoj visinskoj koti gradine (365 m n. v.), na čijem se platou središnjeg dijela brijega prostiralo srednjovjekovno groblje. Na padinama podno crkve Sv. Petra, s njezine zapadne strane, spram ceste za Donje Brezno smjestilo se današnje groblje. Na prostranoj zaravni izdvojenog brijega, kako je zapisano u starim topografskim kartama na položaju «Kraj starog groblja», dominira velebni srednjovjekovni kaštel-dvorac Mali Tabor. Nekadašnji kaštel, potom dvorac, podignut je na uskom i dugačkom platou brijega na važnoj strateškoj točki i komunikaciji s koje se u neposrednoj okolici vizualno kontaktiralo s velikim srednjovjekovnim dvorcima – burgovima Cesargradom, Velikim Taborem, Vrbovcem i Kostelom.¹

Povijesni izvori

U povijesnim izvorima iz arhiva obitelji Ratkaj nema točnih podataka koji bi sa sigurnošću ukazivali na vrijeme graditelja Malog Tabora. U pisanim izvorima spominje se kao kaštel prvi put na kraju 15. stoljeća. U prvom spominjanju utvrde Tabor u nekoliko isprava od 1488. g. pa sve do 1507. g., navodi se samo jedno ime da bi se u nekoliko isprava iste godine pojavila dva imena – Veliki i Mali Tabor, odnosno Novi i Stari Tabor (isprave iz 1488., 1490., 1494., 1497., 1498., 1500. i 1503. g.). Autor isprave iz 1511. g. navodi dvije utvrde prema imenu i po njihovoj veličini i funkciji te za Veliki Tabor upotrebljava naziv castrum, dok Mali tabor naziva *castellum*. Nakon smrti Beatrice Frankapan – Korvin 1510. g., supruga Jurja Brandenburškog iz kuće Hohenzollern, godine 1511. spominje se prvi put *castellum Kys Thabor*.

Od druge polovine 13. stoljeća obližnji plemićki grad Vrbovec sjedište je vrbovečkog ili velikotaborskog vlastelinstva, čijom

propasti polovinom 15. stoljeća kaštel Mali Tabor preuzima njegovo sjedište. Od 1490. do 1504. u posjedu je hrvatsko-ugarskog bana Ivaniša Korvina. Gotovo tri stoljeća njime gospodari moćna ugarska obitelj Rattkay (1524.-1793.). Tijekom njihove vladavine krajem 17. stoljeća renesansni kaštel bio je pregrađen u dvokrilni dvorac s unutrašnjim dvorištem i četiri cilindrične kule, od kojeg je preostao zapadni i sjeverni obrambeni zid. U 19. stoljeću nadograđen je u jednokatni barokni dvorac, tada je srušen sjeverni obrambeni zid kaštela, a prostor između gospodarske zgrade i aneksa istočnoga krila dvorca dobiva novi ulazni portal.

Zaštitna arheološka istraživanja

Zaštitna arheološko-konzervatorska istraživanja u Prišlinu tijekom radova u 2008. g. bila su usmjerena na položaj sjevernoga i sjeverozapadnog dijela dvorca Mali Tabor. Svrha istraživanja bila je utvrditi arhitektonsku vezu sjeverozapadne kule i njezin odnos spram sjevernoga i zapadnoga obrambenog zida dvorca. Radovi na dvorcu odvijali su se krajem mjeseca rujna i početkom listopada 2008. godine. U tijeku istraživanja vođena je terenska dokumentacija, bilježenjem stratigrafskih jedinica, fotodokumentacijom i dokumentacijskim obrascima. Isto tako, vođena je nacrtana arhitektonska dokumentacija totalnom geodetskom stanicom.

Nakon čišćenja raslinja definirana je konstrukcija zapadnoga obrambenog zida koji je očuvan u visini od 0,50 do 2,15 m, mjereno od današnje razine unutrašnjeg dvorišta. S vanjske strane prema zapadu zid ima niz (tri-četiri) snažnih kontrafora koji su bili u ruševnom stanju. Zapadni zid prosječne je širine 40 cm i građen je od grubo obrađenoga kamena i povezan mortom. Mjestimično je urušen i isprepleten granama bršljana i drveća akacije, koje je izraslo neposredno uz zid i inkorporiralo se u strukturu zida. Lomljen i grubo klesani kamen, koji čini građevni materijal različitih veličina, slagan je u djelomično pravilne redove s ispunama sitnijega kamenja. Struktura zapadnoga obrambenog zida dvorca s unutrašnje strane dvorišta ukazivala je na konstrukciju gradnje od poluobrađenih kamenih blokova, različitih veličina nemarno slaganih u redove i povezanih mortom. Raspoznavale su se ispune s uslojenim komadima opeke koja se javljala u pojedinačnim razmacima uzduž cijele dužine zida od 21 m.

1 Institut za arheologiju u Zagrebu nositelj je projekta – Kaštel i dvorac Mali Tabor u Prišlinu, pod stručnim vodstvom mr. sc. Ivančice Pavišić i u suradnji s dr. sc. Vlastom Begović.

Sl. 1. Pogled na istraženi kompleks dvorca Mali Tabor (foto: I. Pavišić)
 Fig. 1 View of the excavated complex of the Mali Tabor manor (photo: I. Pavišić)

U tijeku istraživanja provodila su se arhitektonska i geodetska snimanja zapadnoga obrambenog zida dvorca (vanjsko i unutarnje lice) do kojeg se moglo pristupiti tek nakon uklanjanja gustoga višegodišnjeg raslinja. Zid je bio u vrlo lošem građevinskom stanju. Vezivni materijal je gotovo potpuno nestao, a kamene blokove od kojih je zid bio građen držalo je uglavnom korijenje bršljana i drugih penjačica te stabla akacije, urasle u zid. U velikom nevremenu popraćenom pijavicama u mjesecima srpnju i kolovozu 2008. g. zid je gotovo u potpunosti srušen zbog rušenja stabala akacije, koje su se prelomile preko njega pri padu u dvorišni prostor dvorca. Srećom, ostali su nacrti i fotografije te geodetski snimak zapadnog zida. Pred sama istraživanja poduzete su mjere zaštite terena uklanjanjem ogromne mase srušenih stabala akacije koje su dosezale visinu 15 - 18 m. Obavljena su piljenja sedam debala u segmentima i uklanjanje ogromne mase granja te odvoz srušenih panjeva akacije koje su imale promjere 35-50, a neki i do 70 cm.

Na zapadnome obrambenom zidu u temeljnoj stopi s istom strukturom gradnje nadovezivao se polukružni zid, koji je ocrtao zidove četvrte sjeverozapadne kule dvorca. Kula je potpuno očuvana u svom tlocrtu, s visinom zida nešto iznad razine ulaznog praga, koji je u potpunosti očuvan. Kula je sličnih dimenzija kao i preostale očuvane kule, vanjske širine - promjera 6,70 m, unutarnjeg promjera 4,90 m. Širina zidova kule je 90 cm. Ulaz u kulu je 1,40 m širine s kamenim pragom 1,20 x 0,60 m. Kameni dovratnici nisu nađeni *in situ*, ali mogli bi se eventualno rekonstruirati od pravilnih klesanih blokova s utorima koji su nađeni ugrađeni u zapadni obrambeni zid dvorca. Ova četvrta sjeverozapadna kula imala je ulaz s dvorišne strane, kojeg sa sjeverne strane slijedi zid iste strukture kao i zapadni zid, koji se spajao vjerojatno sa sjeveroistočnom kulom. Potpuno je bio očuvan ulazni dio praga kule koji je nađen *in situ*. Kula je bila srušena iz konstruktivnih razloga, a ostaci temelja i zidova bili su zatrpani. Otkopano je kameno opločenje hodnika prije ulaza u kulu te opločenje građeno opekom u samoj kuli. Pod kule opločen je tamnocrvenom opekom, dimenzija 30 x 16 x 4,5 cm. Ostali su neki izlomljeni dijelovi opeke uz rub unutarnjeg oboda kule, uz prag i stepenice koje vode u kulu (sjeverni dio) i otisci opeke u jakom vapnenom mortu, koji je bio podloga opločenja na sredini kule. Hodnik ispred ulaza u kulu opločen je kamenim pločama većih i manjih dimenzija, slaganim u pravilan raster. Prag na ulazu u kulu je širine 140 cm. Širina hodnika koja vodi prema kuli je također 140 cm. Najveća ploča u opločenju hodnika je dimenzija 55 x 57 cm tlocrtno.

Otkopan je sjeverni obrambeni zid dvorca koji je sjeverozapadnu kulu spajao sa sjeveroistočnom kulom, očuvanom u potpunoj visini krovista. Sjeverni zid proteže se u dužini od 15,60 m do arkada u dvorištu na istočnom zidu dvorca. Zid

Sl. 2. Detalj istražena sjevernoga obrambenog zida dvorca sa sjeverozapadnom kulom i opločenjem (foto: I. Pavišić)

Fig. 2 Detail of the excavated northern defensive wall of the castle with the north-west tower and floor covering (photo: I. Pavišić)

je širine 80 cm i građen je od priklesanih kamenih blokova u jakom mortu. Pijesak u mortu je krupniji i sitniji riječni. Zid je slagan od većih i manjih klesanih kamenih blokova na način da su blokovi položeni na vanjsko i unutarnje lice zida, a sredina je ispunjena manjim blokovima. Izmjerena dimenzija većih blokova je, npr. 20 x 37, 36 x 42, 23 x 50 26 x 40 i 30 x 63 cm tlocrtno. Vjerojatno je mjestimično upotrijebljen kamen s neke starije građevine, jer su neki vrlo precizno klesani kameni blokovi oštih bridova, npr. kamen dimenzije 26 x 40 cm, dok su neki od blokova zaobljenih bridova, ali ravnih stranica, a kod nekih su stranice iskošene. Zid je očuvan u vrlo maloj visini, tako da nije bilo moguće utvrditi način uslojavanja kamena na licu zida.

Na udaljenosti 1,95 m od vanjskog ruba sjeverozapadne kule otkriveno je kameno opločenje koje prolazi okomito na sjeverni zid i presijeca ga te se proteže dalje u dvorište dvorca. Opločenje je širine 98-100 cm i pod pravim kutom skreće prema zapadu, uz sjeverozapadnu kulu. Opločenje se sastoji od većih i manjih kamenih ploča nepravilna oblika s precizno zaglađenom gornjom površinom. Opločenje je istraženo s unutarnje strane sjevernog zida u dužini 4,67 m, nakon čega skreće pod pravim kutom prema sjeverozapadnoj kuli. Ploče su različitih dimenzija, slagane u pravilne redove s jedne i druge strane opločenja (istočno i zapadno lice), a sredina je ispunjena pločama manjih dimenzija. Fuge između ploča su 3-5 cm i ispunjene mortom te ne prelaze po cijeloj širini opločenja, već su slagane tako da se ploče izmiču u kompaktnu i čvrstu strukturu. Dimenzije najvećih ploča su: 72 x 33, 90 x 32, 40 x 72, 85 x 65 i 125 x 62 cm. Stranice ploča teže pravokutniku, ali su češće iskrivljene, a rubovi zaobljeni. Prostor između zaobljena ploča ispunjen je pločama manjih dimenzija i kamenim blokovima malih dimenzija. Predstavlja li opločenje smjer i put ulaza u dvorište dvorca iz kojeg razdoblja, tijekom ovogodišnjih istraživanja nije još bilo moguće utvrditi.

Nastavak opločenja koje skreće pod pravim kutom prema sjeverozapadnoj kuli istraženo je u dužini od 2,50 m. Širina opločenja je 84 cm i slagano je od sličnih kamenih ploča kao i opločenje smjera sjever-jug, koje presijeca sjeverni zid. Opločenje smjera istok-zapad prolazi uz sjeverozapadnu kulu, ali nije istraženo u punoj dužini. Na jednome mjestu presječeno je s cijevi plinovoda te njegovo daljnje istraživanje stoga ovisi o osiguranju cijevi da ne bi došlo do oštećenja i curenja plina.²

Između sjeverozapadne kule i opločenja istraženi su zidovi jedne pravokutne prostorije unutrašnjih dimenzija 1,45 x

2 U svezi toga obaviještena je nadležna institucija Zagorski plinovod «HUMKOM» u Prišlinu. Njegov direktor Josip Špiljak, i sam je utvrdio činjenično stanje pružanja plinovodnih cijevi na položaju samog iskopa uzduž dvorišta dvorca.

Sl. 3. Dijelovi pećnjaka iz dvorca Mali Tabor (foto: I. Pavišić)
Fig. 3 Pieces of stove tiles from Mali Tabor (photo: I. Pavišić)

2,30 m, s dosta oštećenim (rasutim) zidovima širine 53-55 cm, građenim od manjih kamenih blokova. Prostorija je odmaknuta od opločenja smjera sjever – jug za 22 cm i ima izlaz prema opločenju, gdje je nađen prag dimenzija 93 x 35 cm. S druge strane ima izlaz prema jarku širine 30 cm, koji ide oko sjeverozapadne kule. Mogla bi predstavljati stražarnicu na ulazu u dvorac, ako opločenje pokazuje smjer ulaza, ali zasada to nije bilo moguće ustanoviti iz kojeg razdoblja je navedena prostorija i prolaz (opločenje).

S unutarnje strane sjevernog zida djelomično je istražena originalna niveleta dvorišta dvorca. Nađene su kamene ploče manjih dimenzija slagane u nepravilan mrežasti raster. Pojedini kamenovi opločenja slagani su okomito s oponašanjem uzorka riblje kosti (oponašanje *opus spicatum*). Dvorište je istraženo u širini 170 cm od unutarnjeg lica sjevernog zida dvorca. Zbog usporedbe nađenih zidova i opločenja pregledan je dvorac Veliki Tabor. Vrlo slično opločenje dvorišta nalazimo i na dvorcu Veliki Tabor (dio koji je očuvan i prezentiran uz rub vanjskog stubišta koje vodi na I. kat dvorca).

Nalaz četvrte kule (sjeverozapadne) i sjevernog zida na dvorcu Mali Tabor pokazuje dvorac s pravilnom raspoređene četiri kule i čini onaj renesansni ansambl poznat sa starih planova (iz 16. stoljeća). Zbog vidljivih napuklina i rastvaranja stropne konstrukcije na očuvanom, južnom i istočnom dijelu dvorca Mali Tabor, pretpostavka je da se sjeverozapadna kula (nakon 16. stoljeća) urušila. Uzrok bi mogao biti njezin položaj na padini i temeljenje na kosom terenu. Zbog klizanja temelja moglo je doći do urušavanja gornjeg zida kule i sjevernog zida, nakon čega kula više nije obnovljena. Nova koncepcija baroknog dvorca pokazuje potpuno drukčiju sliku. Dvorac tada ima tri kule, sjeverni zid pomaknut je novu poziciju, a dvorište je produljeno. Novi ulaz nalazi se na sjevernom zidu uz istočno krilo dvorca i blizu sjeveroistočne kule. Tri kule ostaju kao dekorativni, a ne obrambeni element, pa je tako smješten i ulaz koji nije više branjen. Uza zapadni zid formiran je velik barokni perivoj na mjestimično nasutom terenu da bi se stvorile terase na padini prema rijeci Sutli.

Zaštitna arheološko-konzervatorska istraživanja djelomično su rasvijetlila faze izgradnje i preinake koje su izvršene na dvorcu Mali Tabor. Faze izgradnje vrlo je važno ustanoviti da bi se moglo prići statičkoj sanaciji svodova i stropova dvorca. Daljnjim istraživanjima trebalo bi se utvrditi originalni ulaz na I. kat te otvoriti zazidane arkade u dvorištu koje su danas vidljive ispod napuknute žbuke.

U istraživanjima provedenim tijekom 2008. g. obuhvaćen je perimetar sjevernog dijela kasnosrednjovjekovnog dvorca Mali Tabor sa svrhom da se definiraju pojedini detalji potrebni za bolje razumijevanje ostataka sjeverozapadne kule dvorca. U proteklim radovima istraženi su glavni dijelovi sjevernoga obrambenog zida, njegova struktura i kontrolni profil. Slojevi nasipavanja kod sjeverozapadne kule bili su različiti od onih na ostalom dijelu sjevernog perimetra zida. Originalni slojevi su poremećeni, u štiti su nađeni ulomci keramike, veća količina kalijevih pećnjaka, raznobojnog stakla i srednjovjekovne glazirane keramike.

Literatura

- Laszowsky, E., 1911., Povijest obitelji Rattkay, Zagreb.
Pavišić, I., Begović, V., 2004., Izvješće o arheološko - konzervatorskim istraživanjima zapadnog zida dvorca Mali Tabor u Prišlinu, Institut za arheologiju, Zagreb (rezultati istraživanja).
Pavišić, I., 2005., Izvješće o arheološko-konzervatorskim istraživanjima kaštela dvorca Mali Tabor u Prišlinu, Institut za arheologiju, Zagreb (rezultati istraživanja).
Pavišić, I., 2007., Mali Tabor – srednjovjekovni kaštel i dvorac, HAG 3, Zagreb
Pavišić, I., 2007., Srednjovjekovni kaštel i dvorac Mali Tabor u Prišlinu, AIA, III, Zagreb, 75-78.
Pavišić, I., 2008., Arheološka istraživanja kaštela i dvorca Mali Tabor u Prišlinu, AIA IV, Zagreb, 81-83.
Szabo, Gj., 1912., Spomenici kotara Klanjec i Pregrada, Izvještaj o radu zemaljskog povjerenstva za očuvanje spomenika u g. 1911., VHAD n. s. XII., Zagreb, 219.
Strčić, P., 1998., Frankapan Beatrica, u: Hrvatski biografski leksikon, 4, Zagreb, 399.

Summary

In the excavations conducted in 2008, the northern defensive wall of the castle was uncovered, which otherwise connected the north-western tower with the north-eastern tower, preserved to the full height of the roof construction. The northern wall extends over a length of 15.6 m to the arcades in the courtyard on the eastern wall of the castle. The wall is 80 cm wide and it was made of cut stone blocks in strong mortar. The sand in the mortar includes coarse- and fine-grained river sand. The wall was built of large and small cut stone blocks such that the blocks were arranged on the outer and inner face of the wall, and the middle filled with smaller blocks. The measured dimensions of the large blocks are, for example, 20 x 37, 36 x 42, 23 x 50, 26 x 40 and 30 x 63 cm on the ground plan. In some sections, stone from an older building was probably used, as some of the blocks are stone blocks cut with high precision, and with sharp edges, such as the stone with dimensions of 26 x 40 cm; while some of the blocks have round edges, but straight sides, others have diagonal sides. The wall was preserved up to a very low height, so that it was not possible to identify stone layers of the wall façade.

At a distance of 1.95 m from the outer periphery of the north-west tower, stone tiling was excavated, which passes vertically to the northern wall, cutting through it, and extends further into the castle courtyard. The tiling is 98-100 cm wide, and it turns westwards along the north-west tower at a right angle. The tiling consists of large and small stone tiles of irregular shape, with a delicately polished upper surface. On the inner side of the northern wall, the original nivelette of the castle's courtyard was partially examined. Stone tiles with smaller dimensions were excavated, arranged in an irregular net-shaped raster. Single stones were arranged vertically, imitating a fishbone pattern (imitation of opus spicatum).

The find of the fourth (north-west) tower and a northern wall on the castle of Mali Tabor delineates a castle with four regularly arranged towers, forming the Renaissance layout, known from old (16th century) plans.